

LETONYA TARİHİ ve BAĞIMSIZLIK SONRASI DIŞ POLİTİKA TERCİHLERİ**HISTORY OF LATVIA AND FOREIGN POLICY CHOICES AFTER INDEPENDENCE****Dr. Ali ERAVCI**Adalet Bakanlığı, Ankara/Türkiye
ORCID ID : 0000-0002-9507-7494**Cite As** Eracvi, A. (2021). "Letonya Tarihi Ve Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Tercihleri", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:20, pp:26-37**ÖZET**

Gerek Avrupa bütünlüğü gerekse Avrasya bütünlüğünün sağlanmasını hedef edinen devletler için Baltık coğrafyası ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu önem Baltık coğrafyasına yönelik ilginin artmasına neden olmuştur. Ancak bölgede çıkarları bulunan devletlerinin bu ilgisi Baltık halkını fazlasıyla tedirgin etmiş ve uzun yıllar kimliklerini tanımlama ve bağımsızlık mücadelelerine yol açmıştır. Böylece Baltık bölgesinde yaşayan halklar tarihe benzer şartlarda şahitlik etmiştir. Alman ve Rus müdahaleleri, iki savaş arası elde edilen bağımsızlık ve Sovyet süreci tüm bunlardan Baltık ülkeleri eş zamanlı olarak etkilenmiştir.

Letonya konum olarak Estonya ve Litvanya'nın ortasında konumlanmıştır. Konumu gereği Baltık coğrafyasında meydana gelen gelişmelerden de kendisini bağımsız tutamamıştır. Bağımsızlık sonrası diğer iki Baltık ülkesinin Batı eksenli dış politika tercih etmiş iken, Letonya da bu duruma kayıtsız kalamamıştır. Bu makalede Letonya tarihi irdelenmiş ve güncel Leton dış politika tercihleri de ele alınmıştır. Dolayısıyla bu makalenin temel amacı Letonya özelinde Baltık coğrafyası hakkında bilgi sahibi edinilmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler : Letonya, Avrupa Birliği, NATO, Baltık**ABSTRACT**

The Baltic geography has been of particular importance for the states aiming at ensuring both European and Eurasian unity. This importance has increased the interest in the Baltic geography. However, this interest of the states that have interests in the region made the Baltic people very worried and led to struggles for defining their identity and independence for many years. Thus, the peoples living in the Baltic region witnessed to history in similar conditions. German and Russian interventions, independence between the two wars and the Soviet process, from all of these Baltic countries were affected simultaneously.

Latvia has been located in the middle of Estonia and Lithuania. Due to its location, it could not keep itself independent from the developments in the Baltic geography. While the other two Baltic countries preferred Western-oriented foreign policy after independence, Latvia could not remain indifferent to this situation. In this article, the history of Latvia is examined and current Latvian foreign policy preferences are also discussed. Therefore, the main purpose of this article has been to gain knowledge about the Baltic geography specific to Latvia.

Keywords : Latvia, European Union, NATO, Baltic**1. GİRİŞ**

Letonya ya da resmi adıyla Letonya Cumhuriyeti kuzey Avrupa'da bulunmaktadır. Kuzeyde Estonya, güneyde Litvanya, doğuda Beyaz Rusya ve Rusya, batıda ise Baltık Denizi ile çevrili olan Doğu Avrupa ülkesi aynı zamanda Estonya ve Litvanya ile birlikte Baltık halkları olarak adlandırılan topluluk içinde sayılmaktadır. Almanlarla birlikte Leton halkına olan Avrupa ilgisi başlangıçta ticari gayelerle başlamış ve bunu Leton halkının Hristiyanlaştırılması doğrultusunda dini amaçlar izlemiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde Avrupa'nın farklı güçlerinin de bölgeyle ilgilenmesi bölgeye yönelik siyasi emellerin çatışmasına yol açmıştır. Bunun devamı ise Baltık coğrafyasının, dolayısıyla Leton halkının, müdahalelere maruz kalması ve bunlara karşı verilen mücadele olmuştur.

Sovyet sonrası dönemde Letonya bağımsız bir devlet olarak gerek iç gerekse dış politikasını yeniden değerlendirmek durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda özellikle Vaira Vike Freiberga yönetiminde iç politika yapılandırılırken, dış politikada da özellikle uluslararası örgütlere tam üyelik gibi belirlenen hedefler doğrultusunda somut adımlar atılmıştır. 2004 yılında eş zamanlı olarak NATO ve AB gibi örgütlere üyelik ise Letonya için dış politikada siyasi, ekonomik ve askeri kalkan olmuş, bu örgütler sayesinde daha öz güvenli politika izlenebilmiştir. Bu makalede Leton halkının Kuzey Avrupa'ya yerleşim süreci ve sonrasında Baltık coğrafyasında kimlik oluşturma çabaları, bağımsızlığın kazanılması ve korunması adına için yapılan girişimler, ayrıca Soğuk Savaş sonrası bürokrasinin daha fazla ön plana çıktığı dönemde AB ve NATO gibi örgütlerle ilişkiler ele alınmıştır. Üç ayrı bölüm olarak tasarlanan makalenin ilk bölümünde Letonya'nın Baltık coğrafyasına konumlanması ve devamındaki ulusal kimliğin ve bağımsızlığın elde edilme süreci işlenmiştir. İkinci bölümde bağımsız Letonya'nın AB ile ilişkilerinin başlangıcı, tam üyelik için Letonya tarafından yapılan reform teşebbüsleri ve tam üyeliğin kazanılması irdelenirken, üçüncü bölümde ise bu defa

NATO ile ilişkilerin başlatılması, NATO'nun Letonya için arz ettiği önem ve tam üyelik süreci anlatılmaya çalışılmıştır.

2. LETONYA TARİHİ

2.1. Ortaçağ'dan İtibaren Leton Halkı

Eski çağlara ait dönemle ilgili olarak pek az bilgi bulunmasına rağmen, yine de Baltık bölgesinde farklı kabilelerin yaşadığı kesin olarak söylenmektedir. Bu kabileler arasında milattan sonraki ilk birkaç yüzyıl içerisinde farklılaşmalar başlamış ve bu farklılaşmalar günümüzde de var olan Kurzeme, Zemgale ve Letgale gibi küçük bölgelerin oluşmasına yol açmıştır. Letonyalılar mevcut topraklarında yaklaşık olarak 2000 yıldan daha fazla ikamet etmektedirler. Bu halkın en yakın etnik akrabaları eski Galindler, Jatvingler ve Litvanyalılar olup, bu halklardan sadece Litvanyalılar yok olmaktan kurtulmuş, diğerleri ise ya komşuları tarafından işgal edilmiş ya da asimile olmuştur. (Iwaskiw, 1996) Letonya ise XX. yüzyıl başlarında bağımsız bir devlet olarak tanınana kadar toprakları küçük bölümlere ayrılmış ülke olarak kalmıştır. Bu toprakların bir kısmı günümüz Letonya devletinin sınırları ötesinde kalmışsa da bu ülkenin tarihi tanımlanırken "Letonya" terimi bugünkü sınırlar içerisinde kalan toprakları ve aynı şekilde "Letonyalı" terimi de bu sınırlar içerisindeki insanları tarif etmek için kullanılmıştır. (Broek, ve diğerleri, 2012) Letonya'nın tarihi ise söz konusu ulusal kimlik ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmeye yönelik geçmiştir.

Leton halkı yaklaşık 1300 yılına kadar bağımsız ve farklı kültürel küçük krallıklar şeklinde yaşamış ve bir birlikten yoksun kalmıştır. Letonya topraklarında birliğin sağlanamaması bu toprakları komşuların saldırılarına açık hale getirmiş ve Leton halkının o tarihten sonraki kaderinde de belirleyici faktör olmuştur. X ve XI. yüzyıllar boyunca Slav ve İsveçlilerin baskısı altında kalan Letonya, bu dönemden sonra daha büyük akınların hedefi durumuna gelmişti. Alman tüccarlarının ilgisini çeken Letonya bir müddet sonra Alman misyonerlerinin de hedefi durumuna gelmiştir. Baltık bölgesini Hristiyanlaştırmak için düzenlenen haçlı akınları Estonya'yı olduğu gibi Letonya'yı da etkilemiştir. Baltık bölgesinin doğu kıyılarına gelen Alman işgalcileri bölge halkının "Livler"den meydana gelmesi dolayısı ile bu bölgeyi "Liv Ülkesi" ya da "Livonya" olarak adlandırmışlardır. (Encyclopedia Britannica) Önceleri şiddetli bir şekilde karşı çıkmasına rağmen daha fazla baş edemeyen Letonya halkı, Almanların önderliğindeki Haçlı saldırıları sonucu Pagan inancına veda edip, Hristiyanlık dinine entegre olurken, diğer taraftan da ticaretin gelişmesi sonucu Alman Hansa Birliği ile ekonomik anlaşma yapılmış ve ticaretin daha da geliştirilmesi amaçlanmıştır. XII. yüzyıldaki gelişmeler Letonya'da feodal bir sistemin kurulmasını sağlamıştır.

Yaklaşık üç asır süren bu sükûnet ortamını Rusya'nın başlatmış olduğu Livonya Savaşı (1558) kesmişti. Rusya, Letonya topraklarını işgal etmiş ve hedef olarak Riga'yı belirlemişti. Ancak Rus güçleri karşısında tek başına karşı koyamayacağını anlayan Letonya komşu devletlerden yardım istemiştir. Kuzey bölgesi İsveç tarafından desteklenirken, ülkenin güney kesiminde yaşayan halk ise Polonya-Litvanya Birliği'nden yardım talep etmiştir. Bu iki komşunun da Rusya'yı bölgede istememeleri birlikte hareket etmelerini zorunlu kılmış ve Ruslar, o dönem için Letonya topraklarından uzaklaştırılmıştır. Ancak bu defa ülkenin kuzeyinde İsveç, güneyinde ise Polonya-Litvanya Birliği etkin duruma gelmişti. Bir müddet sonra İsveç ile Polonya arasında mücadele başlamış ve 1626 yılında bu mücadeleyi İsveç kazanmıştır. XVII. yüzyıl ise İsveç kontrolünde sakin geçmiştir.

Baltık baronları ve diğer Almanların yanı sıra, Letonya ulusunun oluşumu üzerindeki en büyük etki, 1710 yılında Büyük Petro zamanında Letonya'nın fethine başlamış olan ve bunu seksenbeş yıl sonra tamamlayan dev komşusu Rusya'dan gelmiştir. 200 yıldan uzun bir süredir Letonya seçkin kesimi bir karışım içerisinde kalmıştır. Alman soyluluğu ekonomik, kültürel, sosyal ve yerel siyaset yaşamında baskın durumda idi, Rus bürokrasisi ise daha yüksek politika ve yönetimden sorumlu olmuştur. Daha yüksek pozisyonları talep eden bazı Letonyalılar, Almanları taklit etmeye çalışırken, diğer Letonyalılar ise Rusya'yı kurtuluş olarak görmüşlerdir. (Iwaskiw, 1996) Bu nedenle ülkedeki Rus etkisi giderek yayılmıştır. Rusya XIX. yüzyıla girerken Letonya topraklarının bütününe hâkim duruma gelmişti.

2.2. Ulusal Kimliğin Tamamlanması ve Bağımsız Letonya

Letonya kültürü, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişme göstermiş ve aynı dönemde bu kültürün özellikle Alman ve Ruslaştırılması gibi dış etkilere karşı korunması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu bağlamda özellikle "Genç Letonyalılar" ("Jaunlatvieši") isimli milli mücadele hareketi Letonya'nın bir millet olarak kendisinin farkına varmasında çok önemlidir. Bu hareket sayesinde ilk milli bilinçlenme gerçekleşmiştir. Hareketin kurucusu olan Krišyaanis Valdemaars'ın (Krišjānis Valdemārs) çalışmaları sayesinde çeşitli gazete ve çeviriler yapılarak Leton ulusal kimliği geliştirilmeye çalışılmıştır. (Krata, 2014) Ulusal uyanış, resmi olarak

sınırlı bir güce sahip hareket olmasına rağmen, icraatlarıyla çok sayıda insana ulaşmıştır. Ulusal uyanışın bir sonucu olarak Letonyalılar kendilerini köylü dili konuşan ve köylü düzeninin üyeleri olarak düşünmeyi bırakmış, bunun yerine kendilerini, aynı çizgideki diğer kültürler gibi çabalarıyla birlikte gelişebilecek bir ulusun üyeleri olarak görmeye başlamışlardır. Letonya dili, milli kültürün ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve Letonya edebiyatı ve müziği milliyetçiliğe yerleşmiştir. (Broek, ve diğerleri, 2012) Letonya'daki bu ulusal uyanış süreci diğer Baltık halklarında olduğu gibi aynı seviyede gelişmiştir.

Letonya'nın ulusal uyanışına karşı dış güçlerin göstermiş olduğu tepki de yine ortak olmuştur. Almanya ve Rusya bu ulusallaşma hareketini başlangıçta görmezden gelmiş, daha sonra bu hareketi bastırmaya çalışmışlarsa da Letonya halkı her alanda millileşmeye devam etmiştir. Ulusal enstitüler kurulmuş, üniversiteler açılmış ve ayrıca politik alanda da "Letonya Sosyal Demokrat İşçi Partisi" kurulmuştu. (Krata, 2014) Özellikle bu parti ülke sınırları içerisinde bulunan yabancı güçlere karşı Letonya halkını örgütlenme ve belirli bir programa sokma çabası göstermişti.

XX. yüzyılın henüz başlarında millileşme hareketi Letonya halkının bağımsız bir devlet kurabilme düşüncesinin eyleme geçmesine vesile olmuştu. Rusya'da 1905 devriminin yaşandığı sırada Letonya topraklarında bağımsızlık sesleri açıktan açığa tartışılmaya başlanmıştır. Ancak henüz tam bağımsızlık için şartların elverişli olmaması nedeni ile bu durum Rusya'nın, Letonya üzerindeki baskısını artırmasına sebep olmuştu. Ruslar bağımsızlık söylemlerine bir son vermek amacı ile Letonya topraklarında sıkıyönetim kurallarını devreye sokma yoluna başvurmuştu. Bu durum ise birçok Letonya vatandaşının yargısızca infaz edilmesine, birçok çiftlik ve evin yakılmasına kısaca sosyal ve ekonomik hayatın tamamen tahribatına yol açmıştır.

Rusya ile Almanya gibi iki büyük komşunun yıkılmasına sebep olan Birinci Dünya Savaşı Letonya'ya bağımsızlığı tecrübe etmesini sağlamıştı. Fakat bu bağımsızlığı elde etmek için Letonya halkı Alman ve Rusya ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bunun için Letonya savaş boyunca öncelikle Almanları sınır dışına çıkarmak için gayret göstermiştir. Tabi ki bunu tek başına yapacak gücü yoktu. Bu nedenle Letonya, Rusya'nın safında yer almış ve böylece Fransa, İngiltere gibi büyük batılı güçlerin de desteğini almış oluyordu. Savaşın hemen başlarında, Duma'nın 7 Ağustos 1914 tarihli olağanüstü oturumunda, Letonya'nın Kurzeme (Courland) milletvekili olan J. Goldmanis şunları söylemiştir: "*Tüm kahramanlığımızla Rusya'nın safında savaşacağımıza ve Berlin'in serbest bırakmış olduğu kanlı denizde boğulacağımızı bu tarihi anda, Letonya ve Estonya halkları adına ilan ediyorum.*" (Schwabe , 1949) Savaşın sonunda Almanya'nın savaşı daha fazla devam ettiremeyecek konuma gelmesi sonucu bu devlet, Letonya için tehdit olmaktan çıkmıştı. Bu arada Letonya'nın bağımsızlığı yönünde girişimler de olmuştu. Kasım 1917'de Letonya Ulusal Meclisi'nin, Letonya'nın, Rusya sınırları içerisinde Vidzeme (Livland), Kurzeme (Courland) ve Latgale (Lettgallia) bölümlerinden meydana gelen özerk bir birimi olduğu ve bundan böyle Letonya'nın geleceğini Letonya halkı tarafından seçilmiş olan Kurucu Meclis tarafından saptanacağını ilan etmesiyle bağımsızlık yönünde ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. (Broek, ve diğerleri, 2012) Başlangıçta Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile Letonya'nın "self-determination" ilkesi doğrultusunda bağımsızlığın daha kolay elde edilebileceği düşüncesi hâkim olmuştu. Ancak gelişmeler Leton halkının beklentilerinin çok uzağında cereyan etmiş, bu nedenle de Leton halkı bir kez daha stratejilerini gözden geçirme gereği duymuştur. Letonya, Bolşeviklerin "self-determination" ilkesinin tam bağımsızlığın önünde bir engel olduğu kanaatine varmıştı. 1918 yılı Letonya halkı için özgür, demokratik ve tam bağımsız bir Letonya devletinin kurulması için mücadelelerle geçmişti. Aynı yılın sonlarına doğru beklenen fırsat yakalanmıştı. Köylü, burjuva ve sosyalist grupları temsil eden Letonya Halk Konseyi, Letonya Çiftçi Birliği başkanı Karlis Ulmanis'in önderliğinde 18 Kasım 1918 tarihinde bağımsızlığı ilan etmiştir. (Encyclopedia Britannica, 2018) Bağımsızlık ilan edilmişti ancak resmi olarak ilan edilen bu bağımsızlığı sürdürebilmek için Bolşevikler ile de ayrıca savaşmak gerekmiştir. Letonya'yı kendi sistemine dâhil etme çabası güden Sovyet Rusya bir müddet daha bu topraklarda kalmıştır. Almanlara karşı Rus saflarında bağımsızlık mücadelesi veren Letonya halkı bu defa Bolşeviklere karşı Alman birliklerinden istifade yolunu tutmuştu. Zira bu durum Sovyet Rusya ile arasında tampon bölge oluşturmak isteyen Almanya'nın da menfaatine gelmişti. 1920 yılına gelindiğinde Sovyetler, Letonya topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Letonya ile Sovyet Rusya arasında Letonya'nın bağımsızlığının tanındığı ve ayrıca Çarlık Rusya'nın Baltık halkı ve toprakları üzerinde sahip olduğu yönetim hakkından gönüllü ve daimi olarak feragat etmesini sağlayan barış anlaşması imzalanmıştır. (Broek, ve diğerleri, 2012) Her iki büyük komşusunu da sınırları dışarısına çıkartmayı başaran bağımsız Letonya bundan sonra devletin yapılanması için iç politikaya ağırlık vermiş ve dibe vuran ekonomik ve sosyal hayat yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak yine de dış politikada da önemli adımlar atılmıştır. Letonya 1921 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve bağımsızlığı uluslararası platformda tanınmıştır. Yabancı devletler ile ilişkilerinde ise tarafsız bir politika izlemiştir. Özellikle Sovyet

Rusya ile ticareti geliştirmek için iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak yine de Letonya dış ticarete Batı ile daha sıkı ilişki içerisine girmiştir. 1938 yılında ülkelere göre Letonya dış ticarete şu tabloyu göstermiştir: Toplam yüzde olarak, Büyük Britanya ithalat 20,8, ihracat 41,9; Almanya ithalat 38,9, ihracat 29,5; ABD ithalat 6,3, ihracat 1,4; Sovyetler Birliği ithalat 3,5 ve ihracat 3,0'dır. (Schwabe , 1949) Bu veriler ışığında Letonya her ne kadar iki savaş arası dönemde Sovyetler ile ticari amaçlar doğrultusunda iyi ilişkiler kurmayı gaye edinmiş ise de Batı ülkeleri ile daha sıkı ticari ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır.

Letonya'nın yaklaşık yirmi yıl süren bağımsızlığı tekrardan tehditle karşı karşıya kalmıştı. Dış politikada izlenen tarafsızlık politikası da İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşması ile daha fazla fayda sağlamamıştır. Zira Letonya da tıpkı diğer Baltık ülkeleri gibi Birinci Dünya Savaşı esnasında olduğu gibi yeniden Almanya ve Rusya'nın tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. 1939 yılında Almanya ile Rusya arasında imzalanan anlaşmaya göre Letonya, Rusya'nın etki alanına bırakılmıştır. Rusya'nın bu anlaşmaya istinaden Letonya toprakları üzerine yürümesi Letonya'nın bağımsızlık için bir yarım yüzyıl daha beklemesine sebep olmuştur.

Rusya, emellerine daha kolay ulaşabilmek amacıyla Letonya'yı "*Karşılıklı Yardım ve Savunma Pakti*"nı imzalamaya razı etmiştir. Ekim ayında imzalanan bu pakt ortalama 25.000 Sovyet askerinin Letonya sınırları içerisinde konuşlanmasını ve üsler elde etmesini sağlamıştır. 1940 Haziranına gelindiğinde Sovyetler Birliği, Letonya'yı paktın gereklerini yerine getirememekle itham etmiş ve bu ülkeden taleplerini artırmıştı. Bunlar arasında yönetimin yeniden şekillendirilmesi gibi çok ağır istekler de bulunmaktaydı. Yine de Letonya'nın bu talepleri yerine getirmekten başka çaresi kalmamıştır. 20 Haziran'da yeni hükümetin kurulacağı ilan edilmiş ve Sovyetler Birliği, ülkede tek bir aday listesinin müsaade edildiği seçimleri organize etmiştir. (Encyclopedia Britannica, 2018) Bu arada Letonya Meclisi'nde (Saeima) yapılan oylama sonucu Sovyetler Birliği'ne katılım yönünde karar alınmış ve bu talebi ise Sovyetler Birliği derhal kabul etmiştir. Letonya, artık resmi olarak da bir Sovyet cumhuriyeti olmuştur. Böylece Sovyetler, Letonya'da oluşturduğu uydu yönetim sayesinde ülkeyi Sovyet sistemine adapte etme imkânını yakalamıştır. Bu amaçla birçok kurum lağvedilerek yerlerine Sovyet politikasını icra edebilecek yeni kurumlar oluşturulmuştur. Eğitim sistemi de değişimi fazlasıyla yaşamıştı. Tarih dersleri ve tarih yazımı devlet kontrolüyle sansüre tabi tutulmuştu. Bu kontrolün ilginç bir örneği 1940 yılında Letonya'yı işgal eden olayların tanımlanmasında kendini göstermiştir. Sovyet tarihine göre, bu işgal Letonya vatandaşlarının Sovyetler Birliği'ne katılmak istemeleri ve devamında da komünist rejimi desteklemeleri sonucu oluşmuş olan sosyalist bir devrim olarak tanımlanmıştır. (Broek, ve diğerleri, 2012) Ülkede hissedilen Sovyet tahakkümüne sadece bunlarla sınırlı kalmamış ekonomi, tarım, hukuk vs. olmak üzere Letonya tüm alanlarda kökten değişime tabi tutulmuştu. Bu değişim Letonya halkı için fazlasıyla sancılı geçmiştir. Letonya'nın önde gelen aydınları, siyasetçileri başta olmak üzere birçok insan Sovyetler Birliği'nin uzak bölgelerine sürgüne gönderilmiştir. 1941 yılı yazında Letonya vatandaşları toplu bir şekilde sürgün edilmeye başlanmıştı. Bu sürgünler genel olarak Sibiry'a da bulunan "Gulag" kamplarına yönelmiştir.

Almanların 1941 yılı ortalarında Baltık topraklarında görünmeleri Letonya halkında duygu karmaşasına neden olmuştu. Bir taraftan Alman işgaline karşı çıkılırken, diğer taraftan da Sovyet baskısının ancak Almanların yardımı ile akamete uğratılabileceği ve sonrasında da Almanların ülkeye özgürlük kazandıracığı düşünceleri tartışılmaktaydı. Bağımsızlığın Almanların yardımı ile elde edilebileceğini savunan birçok Letonya vatandaşı Alman saflarında Sovyetlere karşı mücadele etmeyi tercih etmişti. Zor da olsa Almanlar 1941'in Temmuz ayında Letonya'yı ele geçirmiştir. Alman işgalinin Letonya halkına nefes aldıracağı umulurken çok geçmeden Almanların niyeti anlaşılmişti. Almanlar bölgeyi tamamen ele geçirip kendi topraklarına kattıktan sonra nüfusun büyük bölümünü ülke dışına göndermek ve kalanını da Alman göçmenler arasında eritmek gibi bir uzun vadeli plan yapmışlardı. Bunu gerçekleştirmek için de Yahudiler başta olmak üzere Letonya nüfusu başka bir yok edilme türü ile yüz yüze kalmıştı. Genel olarak Letonya'nın Almanlar tarafından işgali Letonya nüfusunun önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. 120.000 Letonya vatandaşının, Yahudi vatandaşları da dâhil olmak üzere, sınır dışı edilme ya da infaz edilmenin kurbanı olduğu tahmin edilmektedir. (Broek, ve diğerleri, 2012) Bu arada doğudaki işgalleri denetlemek için Berlin'de "*Ostland*" adlı özel bir bakanlık kurulmuştur. Riga ise buranın idari merkezi olmuştur. (The Latvian Institute, 2018) Ancak Almanların, Letonya topraklarındaki varlığı 1944 yılına kadar sürmüştür.

Savaşın sonunda tekrar Sovyetler gelmiş ve bu dönem Leton halkı için en acı zamanlar olmuştur. Anılan dönemde 110-120 bin Leton Sovyet "Gulag Kampları'nda" çeşitli işkence ve baskılara maruz kalmıştır. Binlerce insan ölmüş ve yaklaşık 130 bin kişi Kızıl Ordu'dan kaçarak Batıya göç etmiştir. Letonya bu dönemde nüfusunun üçte birini kaybetmiştir. Ayrıca 1949 yılında Sovyetler programlı bir şekilde özenle bazı aileleri seçerek 43 bin kişiyi Sibiry'a sürgün etmiştir. (Krata, 2014) Letonya ve diğer Baltık ülkelerinin 1944'den itibaren sovyetleştirilmeleri işgal, ilhak, entegrasyon ve sömürgecilikten ibaret olmuştur.

Sovyetleştirmenin tüm bu aşamaları Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne siyasi, ekonomik ve manevi olarak boyun eğmeyi amaçlamıştır. (Nollendorfs, 2005) Nazi öncesi Letonya topraklarında uygulanan Sovyet politikalarının şiddetinin her geçen gün artarak devam etmesi Leton halkını bezdirmiş ve farklı arayışlara sevk etmişti.

Bütün bu olumsuzluklar ve Leton halkı üzerinde terör niteliğindeki uygulamalar birçok insanın dağlara kaçıp gerilla savaşını başlatmasına neden olmuştur. Ortalama 20 bin Leton gerilla ("Mežabrāļi") aktif direniş savaşına katılmıştır. Ancak bunlar Sovyetler tarafından özel olarak yetiştirilmiş kontra gerilla hareketleriyle 1956 yılında yok edilmiştir. Bu durum tıpkı Estonya'da olduğu gibi Leton halkının da bütün umutlarını yitirmesine neden olmuştur. (Krata, 2014) Sovyetlere karşı gösterilen bu silahlı mücadeledeki başarısızlık diğer alanlarda da hissedilmekteydi. Bunun ana nedeni savaş sonrası dönemde tüm siyasi, ekonomik ve de kültürel yaşamın yönetici kadroları ya Ruslarla, ya da "*Latvichi*" olarak adlandırılan hayatının tamamını ya da büyük bir kısmını Sovyetler Birliğinde geçirmiş Ruslaştırılmış Letonyalılar tarafından doldurulması olmuştu. Bir taraftan da ülkeye gerek Rusya, gerekse Sovyetler Birliği'nin diğer yerlerinden göçmenler yerleştirilmek sureti ile Letonya'nın Ruslaştırılması ve Sovyetler Birliği'ne entegre olma süreci devam etmekteydi.

Letonya Komünist Partisi yeniden kurulmuş ve ülke yönetimini tamamen ele geçirmiştir. Başlangıçta Leton halkı bu partiye muhalif olmuşsa da, parti üyeliğinin ekonomi, iş bulma, politika gibi alanlarda sağlamış olduğu kolaylıklar ve de bu partiden gelebilecek muhtemel tehlikeleri bertaraf etmesi neticesinde birçok Leton halkı partiye üye olmuştur. Bir müddet sonra partinin uygulamaları sonucu Letonya'da modernleşme ve endüstrileşme kayda değer şekilde olumlu seyir etmiştir. Ancak bu durum zamanla bir başka olumsuz sonuç doğurmuştur. Letonya'daki bu ekonomik refah göçmenler için cazibe merkezi olmuş ve ülke göçmen akınına uğramıştır. Sanayileşme, Letonya'da üretimin ve de nüfusun genel yaşam standardının artmasına yol açmasına rağmen, ülkeye yönelik göç dalgası etnik Letonya nüfusunun geleceğini tehdit etmiştir. 1979'a gelindiğinde Letonya'nın başkentinde yaşayan tüm insanların %38,3'ü etnik olarak Letonyalıydı. (Broek, ve diğerleri, 2012) Letonya nüfusunun bu derece kozmopolit bir yapıya bürünmesi ve nicel olarak da göstermiş olduğu değişim sonraki dönemlerde sosyal baskının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.3. Yeniden Bağımsızlık

Letonya'nın tüm Ruslaştırılma ve de Sovyet sistemine dâhil edilmesi teşebbüslerine karşın Letonya'da millileşme ve yerelleşme hareketleri de siyasi oluşum evresine girmişti. Hareketin öncüsü bu defa Eduards Berklavs ve beraberindeki bir grup ulusal komünistler olmuştur. Letonyalılaştırma hareketinin öncüsü olan Berklavs göçmenlere bir sınırlama getirilmesi, Letoncanın parti ve hükümet görevlileri tarafından bilinmesi gerektiği gibi milli politikaların icra edilmesi için uğraşmıştır. Bunun yanında Sovyet odaklı, büyük yatırımların yerine ülkenin daha fazla ihtiyaç duyduğu okul, hastane ya da sosyal alanlar gibi yerel yatırımların yapılması gerektiği konusunda da ısrarcı olmuştur. Berklavs'ın savunmuş olduğu bu düşünceler kendisinin Letonya Komünist Partisi'nden ihraç edilerek, ülkeden de kovulmasına neden olmuştur. Letonya'ya tekrardan dönen Berklavs yeraltı muhalefetinin liderlerinden olmuştur. Ayrıca 1974 yılında Letonya'daki Ruslaştırma politikasının temposundan ayrıntılıca bahseden mektubu ortaklaşa yazan onyedili Letonyalı komünist arasında yer almıştır. 1988 yılında Berklavs, Letonya Ulusal Bağımsızlık Hareketi'nin (Latvijas Nacionālā Neatkarības Kustība-LNNK) kilit kurucularından biri olmuş ve Letonya parlamentosunda seçilmiş bir milletvekili olarak Letonya'nın çıkarlarını şiddetle savunmuştur. (Iwaskiw, 1996) Berklavs'ın bu düşünceleri geniş halk kitleleri tarafından da benimsenmiş, millileşme ve yerelleşme politikalarının akabinde de artık bağımsızlık iyiden iyiye tartışılmaya başlanmıştır.

"Glasnost" ve "perestroyka" politikalarının etkisi Letonya'ya da ulaşmış, Leton halkı bu durumdan istifade ederek yarım asır önce kaybetmiş oldukları bağımsızlığı yeniden elde etmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bu arada Amerikalı ve Sovyet diplomatların katıldığı bir uluslararası konferans Ağustos 1986 yılında düzenlenmiş ve Amerika'nın Moskova Büyükelçisi, bu konferans sırasında ülkesinin hiçbir zaman Letonya'nın Sovyet işgalini kabul etmediğini ifade etmiştir. Sovyet işgali konusunun ilk kez açıkça tartışılması ile birlikte, 1987 yılında Leton milliyetçiler Finlandiya'da sivil haklarla ilgili düzenlenen bir konferans sonrasında "Helsinki-86" adlı politik hareketi başlatmıştır. (Caşın, Yalçın, & Asal, 2017) Bu hareket bağımsızlığa yönelik çeşitli gösterileri organize etmiştir. Bunlardan en fazla ses getireni 1987 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen 1941 yılındaki Sibirya'ya toplu sürgünü protesto etmek için Özgürlük Anıtı'na çiçek bırakılması olmuştur. Yine aynı dönemde Molotov-Ribbentrop Paketi'nin protesto etmek için gösteriler düzenlenmiştir.

Genelde Baltık halkı için çevre bir hayli önem taşımakta idi. Adeta Ortadoğu halkının petrole verdiği önemi, Baltık bölgesinde insanlar çevreye önem vermekte idi. Bu nedenle siyasi olayların protesto edildiği dönemlerde, Sovyetler tarafından inşa edilmek istenen ve çevreye zarar verebileceği düşünülen büyük projeler de engellenmeye çalışılmıştır. Bu projelerin önlenmek istenmesindeki bir başka amaç da büyük göçmen dalgalarını önlemek olmuştur. Sovyetlerin hayata geçirmek istediği büyük sanayi projelerinin Letonya'ya geniş kitlesel göçlere neden olması nedeni ile bunu istemeyen milliyetçi gruplar da bu şekildeki çevreci protestolara destek vermişti.

8 Ekim 1988'de Komünist Parti'ye alternatif olarak kurulan Leton Halk Cephesi, Helsinki-86 ve Leton Ulusal Bağımsızlık Hareketi'nden daha planlı ve dikkatli davranmak istemiştir. Halk Cephesi, bağımsızlığı Sovyet yönetimiyle birlikte çalışarak ve parlamento aracılığıyla elde etmeyi amaçlamıştır. (Caşın, Yalçın, & Asal, 2017) Bu doğrultuda Halk Cephesi'nin gayretleri sonucu Leton halkı Letoncanın resmi dil olarak kabulü ve de kırmızı-beyaz renkli bayrağın yeniden tanınması gibi bir takım siyasi kazanç elde edilmesi, halkın bu cepheye desteğinin artmasına neden olmuştur. Ancak Komünist parti dillendirilen bağımsızlık söylemlerini bastırmak istemiş ise de gerek diğer Baltık ülkelerindeki bağımsızlık yönündeki gelişmeler, gerekse Rusya'nın bu olaylar karşısında kaldığı zor durum, Letonya'nın da bağımsızlığını etkileyen unsurlar olmuştur. Letonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti başarılı Mart 1990 seçimlerinden sonra, 4 Mayıs'ta artık bağımsızlık yanlısı olan Sovyet (o tarihten sonra Letonya Yüksek Konseyi) Letonya'nın 1922 Anayasası'nın otoritesi altında tam bağımsızlığa geçişini ilan etmiştir. (Deksnis & Jundzis, 2015) Letonya bu dönemde bağımsızlığını ilan etmişse de Sovyetler Birliği son bir kez daha bunu önlemek için gayret göstermiştir. Ocak 1991'de Sovyet İçişleri Bakanlığı'na bağlı silahlı birlik olan "OMON", Letonya İçişleri Bakanlığı'na saldırmıştır. Ancak Leton halkının göstermiş olduğu direncin yanı sıra uluslararası toplumun da göstermiş olduğu tepki karşısında Sovyetler Birliği geri adım atmak zorunda kalmıştı. Aynı yılın Ağustos ayında Rusya'da gerçekleştirilmek istenen darbe teşebbüsünün başarısız olması sonrasında, 21 Ağustos 1991 tarihinde Letonya bağımsızlığını ilan etmiş, kısa bir süre sonra da Sovyetler Birliği bu bağımsızlığı tanımıştır. (Iwaskiw, 1996) Böylece Letonya da uluslararası platformdaki bağımsız devletler arasındaki yerini bir kez daha almıştır.

3. AB-LETONYA İLİŞKİSİ

Sovyet sonrası dönemde bağımsızlığını yeniden elde eden Letonya, bu bağımsızlığı iki büyük savaş arasındaki sürecin devamı olarak kabul etmiştir. Bu yüzden 1993 yılında yapılan seçimle, yeni yasama organı olan ve 100 milletvekilinden oluşan Letonya Meclisi (Saeima) kurulmuştur. Sovyet işgali öncesinde yapılan seçimler sonucu kurulan meclisler dikkate alınarak, yeni dönemin ilk meclisi 5. Saeima olarak anılmaktadır. (Tezcan, Aras, & Günar, 2015) Geçmişte yaşanan acı tecrübeler Letonya'nın dış politikasını belirlenmesinde rehber olmuştur. Bu yüzden Letonya karar alıcıları ikinci kez tecrübe ettikleri bağımsız devlet kimliklerini korumak adına politikalarını saptamışlardır. Ancak bağımsızlığı koruma duygusu gerek coğrafi, gerekse nüfus olarak böylesine küçük bir ülkede güvenlik kaygısına neden olmuştur. Güvenlik endişesinin ana sebebi ise kendisini SSCB'nin varisi olarak gören Rusya olmuştur. Letonya da doğal olarak dış politika tercihlerini belirlerken bu hususu daima göz önünde tutmuştur.

Sovyetler döneminde uygulanan iskan politikası gereği özellikle Ruslar başta olmak üzere binlerce göçmen Letonya sınırlarına yerleştirilmişti. Yine bu azınlıkların anadili Sovyet politikası gereği Rusça idi. Ülkeye yerleştirilen Rus nüfus oranı 1989 sayımında toplam nüfusun %34'üne kadar ulaşmıştır. Rus azınlık, 2013 yılı verilerine göre Letonya'nın toplam nüfusundaki %26.2'lik payı ile halen ülke nüfusunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. (Centrala Statistikas Pervalde, 2018) Bağımsızlığın ardından Letoncanın kimlik inşasında önemli bir unsur olarak algılanması, söz konusu azınlıklar için anadil ve vatandaşlık gibi sorunlara yol açmıştır. Bu nedenle Rus azınlıkların statüleri gerekçe gösterilerek Rusya tarafından Letonya'nın iç işlerine müdahale olasılığı da güvenlik kaygısını artırmaktaydı.

Riga, Sovyet döneminde askeri üs olarak kullanılmaktaydı. Soğuk Savaş'ın sonuna doğru Riga'daki "Baltık Bölgesi Sovyet Askeri Karargahı'nda" yaklaşık 250 bin Sovyet askeri barınmaktaydı. Soğuk Savaş bitince ülke bağımsızlığını ilân etmiş ve Sovyet askerlerinin büyük kısmı çekilmiştir. Ancak yaklaşık 53 bin Rus askerinin bölgede hâlâ kalması endişe yaratmıştır. (Krata, 2014) Yine ayrıca hatırı sayılır oranda emekli Rus askerlerinin bölgede ikamet etmesi Letonya'yı tedirgin edici bir başka unsur olmuştur. Bunların yanında büyük ve iyi limanlarıyla Letonya, Baltık coğrafyasında ana geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı. Riga'nın telefon ve minibüs üreten büyük işletmeleri komşu ülkeleri gölgede bırakmıştı. Daha büyük stratejik önemi nedeni ile Letonya komşularına nazaran Moskova tarafından daha sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. (Peterson Institute for International Economics, 2018) Letonya'ya atfedilen bu tarihi misyon bu ülke için bağımsızlığın sürekliliğinin sağlanmasında en önemli engellerden olmuştur.

Güvenlik kaygısının giderilmesi ancak Baltık bölgesinde istikrarın tesis edilmesi ile gerçekleşebilecekti. Bu da bölgede bulunan devletler arasında işbirliğinin kurulması ile mümkün gözüküyordu. 1992 yılında kurulan Baltık Denizi Devletleri Konseyi (CBSS) bölgesel işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla oluşturulmuştu. Örgütün üyeleri İsveç, Finlandiya, Norveç, Danimarka, Litvanya, Letonya, Estonya, Polonya, Almanya, Rusya Federasyonu, İzlanda ve AB Komisyonu'dur. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018) Letonya da bu örgüte kurucu üye olarak katılmıştır. Bölge ülkeleri arasındaki muhtemel işbirlikleri oluşturulmasına katkı sağlamak amacıyla kurulan örgütün bölgesel ölçekte olması ve de aynı zamanda Rusya'nın da bu örgütün üyeleri arasında yer alması Letonya'nın güvenlik endişesini gidermekte yetersizdi. Bu arada Letonya 1994 yılında Rusya ile Rus silahlı güçlerinin Letonya topraklarını tamamen terk etmesi konusunda anlaşmaya varmış, bu sonuçla 1939 yılından itibaren ilk defa Letonya topraklarında yabancı bir güç bulunmamaktaydı. (The Latvian Institute, 2018) Rus güçlerinin çekilmesinden hemen sonra Letonya daha kapsamlı dış politika hedeflerini açıklamıştır. 1995 yılında Parlamento (Saeima) 1995-2005 dönemi için temel politika hedeflerinin NATO ve AB ile entegrasyon olarak "Dış Politika Konsepti"ni kabul etmiştir. Bu belge ayrıca şu amacın altını da çizmiştir: "Rusya Federasyonu ile normal ikili ilişkilerin devam ettirilmesi uluslararası hak ve yükümlülükler ile karşılıklı yararlı işbirliğine dayanmaları şartına bağlıdır." (Muiznieks, 2006) Ancak yine de Letonya tekrardan Rusya'nın etki alanına girme kaygısını her zaman taşımıştır. Rusya'nın potansiyel bir tehdit olarak doğu sınırında bulunuyor olması, Letonya'nın batıda arayış içerisine girmesine sebep olmuştur. Bu yüzden Letonya'nın ihtiyacı olan küresel ölçekte ve batı menşeli örgütler olmuştur. Doğudan algılanan güvenlik endişesi ancak batılı oluşumlara dâhil olunarak telafi edilebilirdi. Bu nedenle BM, AB, NATO, AGİT, DTÖ gibi batı menşeli ve küresel örgütler cazibe merkezi olmuştur.

Letonya'nın uluslararası örgütlere üyelik süreci BM ile başlamıştır. Bağımsızlığın hemen akabinde Letonya, BM üyeliği için başvurmuştur. Letonya'nın bu başvurusu 17 Eylül 1991 tarihinde kabul edilmiştir. (Broek, ve diğerleri, 2012) Böylece Letonya, BM'nin değer ve ilkelerini kabul ederek bağımsızlığından sonraki uluslararası örgütlere üyeliği ilk defa tecrübe etmiştir. Ancak tek başına bu üyelik Letonya'nın dış politika hedeflerine ulaşması açısından yeterli görülmemekteydi. Başkaca örgütlere üyeliklerle alternatif imkânlar oluşturulması gerekmektedir. Letonya dış politikasını belirlerken NATO ile birlikte üyeliğini en fazla arzu ettiği örgüt AB olmuştur. Bu nedenle bu örgütle ilişkiler yine bağımsızlıktan kısa bir süre sonra başlamıştır. AB ile Letonya arasındaki resmi ilişkiler Avrupa Komisyonu'nun Letonya'nın bağımsızlığını tanıdığı 27 Ağustos 1991 tarihinde başlamıştır. (Tezcan, Aras, & Günar, 2015) Ülke olarak tam üyeliğe kadar devam eden ilişkilerin seyrine AB tarafından icra edilen zirve kararları yön vermiştir. Temel hedefi AB'ye tam üyelik olan Letonya'nın ilişkinin başlamasından itibaren gerçekleştirmiş olduğu reformlar, Birlik ile yürütülen ilişkinin olumlu yönde seyretmesine katkıda bulunmuştur. Burada AB'nin de Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerine karşı yapıcı siyaset izlemesi Letonya karar alıcılarını yapılması gereken reformlar konusunda motive edici unsur olmuştur. Bu nedenle Letonya 1990'ların ilk yıllarından itibaren demokratik toplum ve liberal ekonominin inşası için gerekli yasal ve yapısal reformları hızlı bir şekilde hayata geçirmiştir.

İlişkilerin başlamasından kısa bir süre sonra Letonya, AB ile ekonomik olarak kalkınmaya yönelik ilk anlaşmayı imzalamıştır. Bağımsızlığın üzerinden henüz bir yıl geçmeden, Mayıs 1992'de AB ile Letonya arasında, Letonya'ya bir takım ticari imtiyazlar tanıyan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. (Tezcan, Aras, & Günar, 2015) Letonya, AB üyeliği için gerekli demokratik kurumların oluşturulması, AB müktesebatına uyum sağlamak için ihtiyaç duyulan yapısal reformların gerçekleştirilmesi için PHARE programı doğrultusunda gerekli ekonomik desteği elde etmiştir. AB, Letonya'ya bu ekonomik desteği sağlarken demokrasi ve insan haklarına saygı gibi prensiplerin benimsenmesini Letonya'dan talep etmekteydi. Bunun yanında Letonya'da demokrasi her geçen gün özümsemekte, demokrasinin gerekleri ülke genelinde icra edilmekteydi. İlk özgür parlamento seçimleri 1993 yılında gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki adım, Letonya'nın işgalden önce bir parçası olduğu Avrupa'nın geri kalanıyla siyasi diyaloga girmek olmuştur. (Broek, ve diğerleri, 2012) Buradaki yegâne amaç AB tam üyeliği için Avrupalı devletlerden gerekli desteği sağlamak olmuştur.

AB 1993 yılında düzenlenen Kopenhag Zirvesi ile tam üyelik için karşılanması gereken asgari kriterleri bildirmiştir. Bu zirvede siyasi ve ekonomik kriterlerin aday ülkeler tarafından karşılanması durumunda üye olabileceklerinin ifade edilmesi üzerine, artık Letonya'nın da diğer aday ülkeler gibi üye olup olamayacağına yerine, ne zaman üye olacağı tartışılmaktaydı. Bu zirveden sonra Letonya, Avrupa Entegrasyon Bürosu'nu (AEB) kurmuştur. Bu kurumun amacı AB müktesebatı ile Letonya iç hukukunun uyumlaştırılması ve birimler arası koordinasyonun sağlanması olmuştur. Yine Letonya-AB ilişkisine ivme kazandıran zirvelerden biri de 1994 yılında gerçekleştirilen Essen Zirvesi olmuştur. Bu zirvede diğer aday ülkelerle birlikte Letonya için de somut, mikro hedefler tayin edilmiştir. Essen Zirvesi'nden sonra Letonya

yoğun bir reform sürecine girmiştir. Yine AB-Letonya ilişkisi belirgin bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. 12 Haziran 1995'te Letonya ve AB, Brüksel ile Riga arasında ikili ilişkilerin yoğunlaştırılmasına temel teşkil eden Avrupa Anlaşması'nı imzalamıştır. Letonya, AB'ye resmi bir şekilde üyelik başvurusunu açıklayan ilk Baltık ülkesi olmuştur. Ancak, Avrupa Komisyonu'nun Letonya ve diğer aday ülkeler haklarında hazırlamış oldukları rapor 1997 yılında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde değerlendirilmiştir. Bu zirvede adaylıkları kabul edilen ülkeler arasında Letonya yer alamamış, dolayısıyla AB ile müzakere süreci başlatılamamıştır. Bu duruma diğer bir Baltık ülkesi olan Estonya'nın göstermiş olduğu performanstan dolayı adaylığının ilan edilmesi sonrasında Letonya'da yeniden durum değerlendirilmesi yapılmıştır.

Avrupa Komisyonu'nun Letonya hakkında düzenlemiş olduğu raporda özellikle Letonya'nın bağımsızlığından sonraki süreçte dış ticarete Rusya'ya bağımlılıktan kurtularak, AB üyesi ülkelerle kaynaşma sürecine değinilmiştir. Ancak Letonya için olumsuz hususlar Letonya'nın AB alanında rekabet etme kapasitesi hususunda olmuştur. Letonya'nın rekabet etme gücü yetersiz olarak değerlendirilmiş ve bu durumun Letonya ekonomisine zarar verebileceği özellikle belirtilmiştir. Yine azınlıklar konusunda Komisyon reformların yetersiz kaldığı hususunda Letonya'yı eleştirmiştir. Letonya'nın başvurusu ile ilgili olarak Komisyon, ülkenin Kopenhag Kriterleri'nin siyasi kriterleri yönünden iyi çalıştığına hükmetmiştir: insan hakları ve azınlıklara genellikle saygı duyulan istikrarlı bir demokrasi olmuştur. Buna rağmen Letonyalı olmayan nüfusa karşı Letonya'nın politikası AB insan hakları standardını karşılamamaktadır. (Broek, ve diğerleri, 2012) Esasında Letonya'da demokrasi her geçen gün özümsemekteydi. Letonya bağımsız olduktan sonra özgürlük ve demokrasi egemen olmuştur. Parlamento tarafından sınırlı yetkilerle seçilen bir başkan tarafından yönetilen parlamenter sisteme sahipti. Ülke 1993, 1995 ve 1998'den itibaren düzenli olarak parlamento seçimlerini gerçekleştirmiştir. (Peterson Institute for International Economics, 2018) Buna rağmen azınlıkların vatandaşlığa kabul edilmemeleri ve topluma entegrasyonlarında yaşanan sıkıntılar müzakere sürecinin başlamasının önündeki en büyük sorunlardan olmuştur. Çoğu Rusça konuşan azınlıklara vatandaşlık verilmediği gibi bunların belirli meslekleri icra etmeleri de mümkün değildi. Bu husus Avrupa Komisyonu tarafından altı çizilerek eleştirilmiştir. Müzakere sürecinin başlamasına mani olan bir diğer husus da AB müktesebatı "Acquis Communautaire" ile ülke iç hukukunun uyumlaştırılması konusu olmuştur. Komisyon, Letonya'nın AB müktesebatını iç hukuka uygulaması hususunda da birçok yasaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

Komisyon'un görüşleri dikkate alınarak Letonya ilk olarak yapılacak reformlar konusunda önceliklerini belirlemiş ve bu doğrultuda yeni bir eylem planı oluşturulmuştur. Bu nedenle raporda eleştiri konusu olan azınlıklar hususu başta olmak üzere, hukuk sistemi, ekonomi ve kamu yönetimi gibi ihtiyaç duyulan daha birçok alanda reformlar gerçekleştirilmiştir. Ancak söz konusu reformlar yine Komisyonca 1998 yılı İlerleme Raporu'nda da kayda değer, önemli fakat yetersiz görülmüştür. Letonya'nın beklediği cevap ancak 1999 yılı sonunda gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde gelmiştir. Avrupa Konseyi, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de gerçekleştirdiği zirve toplantısında genişleme ile ilgili olarak önemli kararlar almıştır. Türkiye'ye resmen aday ülke statüsü tanınmış, ayrıca Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya ile üyelik müzakerelerinin 2000 yılı Şubat ayında başlatılması kararlaştırılmıştır. (Kavalalı, 2005) Bu zirvede AB, MDA ülkelerine yönelik genişlemesinde Lüksemburg Zirvesi sonucu oluşan bölünmüşlüğü kaldırmış ve MDA ülkeleri AB adaylığı sürecinde eşit konuma gelmiştir.

Helsinki Zirvesi'nin olduğu yıl Letonya'da cumhurbaşkanlığı seçimleri de yapılmış, bu seçimlerde Freiberga seçilmiştir. Freiberga, 2007 yılına kadar devleti idare etmiş, yönettiği süre içerisinde de Letonya'yı uluslararası örgütlere dâhil edebilmek için önemli reformları gerçekleştirmiştir. Devletin başına geçmesinden sonra Letonya'nın AB adaylığının ilan edilmesi Freiberga'yı yapacağı reformlarda cesaretlendirmiştir. Dış politikadaki önceliklere önem vermesi ve bu amaçla icraatlarını faaliyete geçirmesi Freiberga'nın Letonya dış politikasında kalıcı etkiler bırakmasına vesile olmuştur.

Adaylık ilanı ile birlikte Letonyalı yetkililerin AB temsilcileri ile yürütecekleri müzakere süreci de başlamıştır. Letonya bu noktada diğer aday ülkelerden farklı bir uygulama yapmıştır. 9 Şubat 2000 tarihinde entegrasyon sürecini kamuoyuna genel hatlarıyla açıklayan bir belge niteliğindeki AB ile Entegrasyon Stratejisi, Saeima'da kabul edilmiştir. (Tezcan, Aras, & Günar, 2015) Stratejinin temel amacı Letonya temelindeki tüm paydaşları AB tam üyeliği amacıyla gerçekleştirecek reformlar konusunda bilinçlendirmek, bu konuda muhtemel bir muhalifliğin önüne geçerek, atılacak adımlar konusunda kamuoyunun desteğini kazanmak olmuştur. Yine Letonyalı yetkililer strateji ile belirlenen hedeflerin gerçekleştirildikleri ya da gerçekleştirilemedikleri hususunda raporlar da yayınlamışlardır.

Letonya'nın bu süreçteki motivasyonu AB ile entegrasyonu kolaylaştırıcı en büyük etkenlerden olmuştur. Letonya'nın hayata geçirmiş olduğu reformlar, müzakere sürecinde açılan fasılların teker teker kapanmasını

sağlamıştır. 2002 yılı Haziran ayı itibariyle geçici olarak kapatılan fasılların sayılarına bakıldığında, Letonya'nın ikinci dalga ülkeleri arasında Litvanya'dan sonra en yüksek sayıda faslı kapatılan ülke olduğu ve Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti gibi birinci dalga ülkelerini geride bıraktığı görülmektedir. (Tezcan, Aras, & Günar, 2015) Letonya'nın bu performansından Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen yıllık raporlarda da bahsedilmiştir. İlerleme raporlarında reforma ihtiyaç duyulan birçok konuda ilerleme kaydedildiğinden övgüyle bahsedilirken, azınlıkların durumu, müktesebatın iç hukuka uyarlanması ve ekonomi konularında hala eleştirilere yer verilmiştir.

2001 yılı sonunda düzenlenen Laeken Zirvesi de Letonya'nın müzakere sürecine olumlu yönde katkı sağlayan zirveler arasında yer almıştır. 11 Eylül saldırıları nedeniyle güvenlik ihtiyacının en yoğun hissedildiği bir dönemde gerçekleştirilen zirvede AB'nin güvenliği, genişlemesi ve de geleceği konusunda önemli kararlar alınmıştır. Letonya özelinde ise zirvede Letonya'nın kısa süre içerisinde müzakere sürecini noktalayabileceği hususuna değinilmiştir. Zirve sonucunda yayınlanan bildiriye genişlemeye yönelik olarak şu şekilde ifade kullanılmıştır: Son aylarda müzakerelerde ve bazı gecikmelerde kayda değer gelişmeler olmuştur. AB, hazır olan aday ülkelerle katılım müzakerelerini 2002 yılı sonu itibariyle başarılı bir şekilde sonuçlandırmaya kararlıdır. Bu nedenle bu ülkeler 2004 yılı Avrupa Parlamentosu seçimlerinde üye olarak yer alabilirler. (Council of the European Union, 2018) Zirve sonrasında artık Letonya'nın AB tam üyeliği konusunda takvim netleşmeye başlamıştır. Ancak takvimin netleşmesine rağmen fasıllar konusundaki görüşmeler halen devam etmiştir.

13 Aralık 2002 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi tıpkı Laeken Zirvesi sonuç bildirgesinde olduğu gibi gerçekleşmiştir. Kopenhag'da toplanan Avrupa Konseyi kıtanın bütünleşmesine yönelik önemli karar almıştır. Zirve sonucunda yayınlanan bildiriyle kıtada mevcut olan bölünmüşlük ve anlaşmazlık konularında irade beyanında bulunulmuştur. Bu nedenle Letonya'nın da aralarında bulunduğu on aday ülkenin 1 Mayıs 2004 tarihi itibariyle üye olmalarının beklendiği ifade edilmiştir. (Council of the European Union, 2018) Bu takvim doğrultusunda entegrasyonun sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için fasıllara yönelik reform teşebbüsleri yine de devam etmiştir. Neticede AB tam üyeliği hedefinde Letonya'nın önünde kendi iç kamuoyunun görüşünü yansıtacak olan referandum kalmıştır.

Tıpkı Estonya gibi Letonya da AB'ye tam üyelik konusunda sorumluluklarını yerine getirirken, nihai kararı kendi iç kamuoyunda alınabilmesi için referandum kararı almıştır. Bu amaçla anayasada değişiklik yapılarak, Estonya ile eş zamanlı olarak referandum gerçekleştirilmiştir. Referandum öncesinde AB üyeliği, etnik olarak Letonyalı vatandaşlar veya yüksek gelirli kimseler ya da eğitilmiş kişiler arasında genel kabul görürken, Rus kökenli gruplar ya da Letonya etnik unsurundan olup da AB'yi tıpkı SSCB gibi egemenliğe zararlı bir birlik olarak gören gruplarca da ekseriyetle kabul görmemiştir. Ancak tam üyelik lehine yapılan kampanyaların da etkisi ile 20 Eylül 2003 tarihinde yapılan referandum sonucunda AB'ye katılım kabul edilmiştir. Sosyolojik veriler ve referandum sonuçları etnik Rusların %20'sinin katılıma "evet" yönünde ve %36'sı oylamaya katılmamışken, büyük bölümü ise (%44) AB'ye katılıma karşı yönde oy kullanmıştır. Etnik Letonya grubu ise daha olumlu yaklaşmıştır: %57 katılım yönünde, %18 karşı ve %24 ise oylamaya katılmamıştır. Letonya'daki diğer etnik grupların temsilcilerinde ise %33 "evet", %25 katılıma karşı oy vermiş ve %41'i ise oylamaya iştirak etmemiştir. (Supule, 2018) Yine de, Letonya Cumhurbaşkanı Vaira Vike Freiberga sonuçları "1939 yılında nefret uyandıran Molotov-Ribbentrop Paktı'nın Avrupa haritasında meydana getirdiği bölünmüşlüğü sonsuza dek yok etmiştir." şeklinde tarif etmiştir. (Broek, ve diğerleri, 2012) Referandumdan AB'ye katılım yönünde karar çıkmasıyla birlikte 1 Mayıs 2004 tarihinden itibaren Letonya AB üyesi kimliğini elde ederek, Avrupa'nın yeniden bütünleşmesindeki yerini almıştır.

4. NATO-LETONYA İLİŞKİSİNİN BAŞLAMASI

Bağımsızlığın elde edildiği 1991 yılı sonrası, Letonya için tıpkı Estonya ve Litvanya'da olduğu gibi güvenlik boşluğuna düşüldüğü anlamına gelmekteydi. Yaklaşık elli yıldır Sovyet orduları Letonya'nın savunmasından sorumlu olup, ülkenin güvenliği Sovyet gücünün elinde bulunmaktaydı. Ancak Sovyet etkisinin kırılması ile birlikte şimdi Letonya ne savunma stratejisine ne de bunu uygulamaya sokacak askeri güce sahipti. Dolayısıyla savunma ve güvenlik kaygılarını giderecek gerekli yapısal kurumların oluşturularak savunma stratejilerinin belirlenmesi Letonya için hayati önem taşımaktaydı. Sovyet döneminden kalma siyasi, ekonomik ve toplumsal sıkıntılarının ayrıca çözüm beklediği bir dönemde, ülke bir taraftan siyasi ve ekonomik yapılanma sürecini tamamlamaya çalışırken, aynı zamanda da savunma ve güvenlik konularında tedbirlerin alınması gerekmektedir. Ulusal savunma mevzuatı ve kendi silahlı kuvvetlerini inşa süreci, Eylül 1991'de Savunma Bakanlığı'nın kurulmasıyla başlamıştır. (Lokmanis, 2004) Letonya karar alıcılarının Sovyet sonrası dönemde öncelikli gayesi toprak bütünlüğü, ülke nüfusunun güvenliği ve siyasi bağımsızlığı teminat altına almak olmuştur. Güvenlik konusundaki endişeler dış kaynaklı olmuş, bunun da kaynağı Rusya olarak

görülmüştür. Dolayısıyla tehdit doğudan gelmekteydi. Batı ve güneyden herhangi bir tehdit algılamayan Letonya için istikrar ancak doğu tehdidinin ortadan kalkmasıyla elde edilebilecek bir hedefti.

Letonya karar alıcıları tarafından dış politika belirleme sürecinde farklı görüşler tartışılmıştır. Tarafsızlık politikası bunların en başında gelmekteydi. Bu görüşü savunanlar için İsveç ve Finlandiya somut birer örnek olarak ileri sürmekteydi. Ancak Letonya'nın iki savaş arası dönemde, diğer Baltık ülkeleri ile birlikte edindiği acı tecrübeler, bu görüşün genel kabul görülmesindeki en büyük engel olmuştur. Bunun yanında Letonya'nın jeopolitik öneminin fazla olmasına rağmen, ülke olarak kısıtlı imkânlarla sahip olunması tarafsızlık politikasının uygulanma şansının azalmasına neden olmaktadır. Bu konuda Letonya Cumhuriyeti Başkanı Vaira Vike-Freiberga'nın belirttiği gibi; (Lokmanis, 2004)

“Güvenlik ve savunma açısından, İsveç ve Finlandiya'nın tarafsızlığı bu ülkelere iyi hizmet etti, çünkü kendilerine ait güvenilir savunma sistemleri inşa edebildiler. Letonya, şu anki jeopolitik konumunda, tarafsız bir devlet olmanın lüksünü göze alamaz.”

Zaten tarafsızlık politikasını savunanların özellikle emsal gösterdikleri İsveç ve Finlandiya bu politikayı terk ederek 1995 yılında AB'ye üye olmuşlardır. Tarafsızlık politikasının iki kutuplu yapıda küçük devletlere bir alternatif olarak algılanması, bunun yanında Letonya'nın, kısa süreliğine de olsa, geçmişteki acı tecrübesi bu politikanın rafa kaldırılarak, bunun yerine ittifaklara dâhil olma düşüncesi ağır basmıştır.

Letonya ihtiyaç duyduğu ittifakı Avrupa-Atlantik işbirliği sonucu ortaya çıkan ve Avrupa'nın bütünlüğü ve güvenliğine önem veren NATO'da bulmuştur. NATO'nun, Avrupa'nın istikrarına verdiği önem dolayısıyla Baltık bölgesi ile de ilgilenmesini gerektirmişti. Bu arada NATO da aynı dönemlerde etki alanını genişletmek amacı ile Baltık ülkeleri ile yakından ilgilenmekteydi. Hem NATO'nun Baltık ülkelere karşı bu yaklaşımı hem de Letonya tarafından dışardan algılanan muhtemel tehdit Letonya'yı doğal olarak kuruluşundan itibaren üyelerinin özgürlük ve güvenlikleri konusunda gerektiğinde askeri seçenekleri kullanma kararlılığında olan NATO'ya yönlendirmiştir.

NATO'nun kabul etmiş olduğu yeni konseptte göre İttifakın gelecekteki güvenlik politikası, karşılıklı olarak güçlendiren üç unsura dayandırılabilir: diyalog, işbirliği ve toplu savunma kabiliyetinin korunması. Bu unsurların her biri, Avrupa güvenliğini etkileyen krizlerin barışçıl bir şekilde önlenmesini veya çözümlenmesini sağlamak için tasarlanmıştır. (North Atlantic Treaty Organization Public Diplomacy Division, 2019) NATO tarafından düzenlenen 1990 Londra Zirvesi'nde doğu Avrupa ülkelerine dostluk elinin uzatılması ve 1991 Roma Zirvesi'nde buna yönelik somut adımların atılmasına Letonya kayıtsız kalmamıştır. Yeni güvenlik ortamı ve jeo-politik duruma tepki verirken, NATO 20 Aralık 1991'de potansiyel ortaklarla işbirliği yapmak için Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ni (KAİK) kurmuştur. Letonya da KAİK'in kuruluş toplantısına katılarak forumun bir üyesi olmuştur. (Global Security, 2019) Letonya ile birlikte diğer Doğu Avrupa ülkelerinin danışma formu olan KAİK ile bir araya gelmeleri sonrasında NATO-Letonya ilişkisi yoğunluğunu giderek artırmıştır. Letonya Cumhuriyeti, KAİK'in kurucu üyesi olarak 1992'de NATO'ya katılmaya ilişkin niyetini gayri resmi olarak ifade etmiştir. (Lokmanis, 2004) Bunun üzerine üyelik konusunda hemen sonuç alınmasa da bu yolda önemli adımlar atılmaya devam edilmiştir.

Letonya, bu süreçte NATO ile entegrasyonu tam olarak sağlamak için her türlü işbirliğini yapmaya hazır durumdaydı. Bu amaçla NATO tarafından açılan tüm programlara Letonya katılmaya gayret göstermiştir. Bunlardan bir tanesi de Barış İçin Ortaklık (BİO) programı olmuştur. Savunma sisteminin geliştirilmesi gayesiyle NATO uzmanları tarafından verilen desteği elde etmek amacı ile 1994 yılında başlatılan BİO programına dâhil olunmuştur. Letonya 14 Şubat 1994 tarihinde BİO çerçeve belgesini imzalamış ve izleyen Haziran ayında NATO'ya daha somut bir BİO sunum belgesi ibraz etmiştir. Bireysel Ortaklık Programı ise 8 Şubat 1995 tarihinde Letonya ve NATO tarafından onaylanmıştır. (Lokmanis, 2004) Bu program sayesinde Letonya, NATO güçleriyle birlikte belirlenmiş alanlarda ortak plan ve tatbikat yapabilme kabiliyetini artırma imkânı yakalamıştır.

Letonya'nın NATO ile üyelik yolunda ilerleyen ilişkileri devam ederken Baltık bölgesinde nüfuzunu kaybetmek istemeyen Rusya da Baltık devletleri ile olan ilişkisini kesmemiştir. Batıyla tam entegrasyon amacına odaklanmış olan Letonya, Rusya'ya mesafeli yaklaşmaktaydı. Ancak 1997'de Rusya, Batı askeri ittifakından uzak durmaları halinde Letonya, Litvanya ve Estonya'ya güvenlik garantileri vermiştir. Bu öneri, Rusya'yı hala potansiyel bir tehdit olarak algılayan üç Baltık ülkesi tarafından reddedilmiştir. Bu konuda Letonya Dışişleri Bakanı Valdis Birkavs şu şekilde konuşmuştur. (Lokmanis, 2004)

Yine bu hafta, her bir Baltık Devletine karşılıksız olarak sunmak istedikleri güvenlik garantileri hakkında Rus tarafından yeni bir öneri aldık. Letonya'nın, Rusya'dan güvenlik teminatı

istemediğini tekrarlamak zorundayım; bu tür teklifler bize yardımcı olamaz fakat 1939'daki MoIotov-Ribbentrop Paketi'nin gizli protokollerinin bize sunduğu diğer garantileri hatırlatır. Bu güvenlik anlaşması Sovyetler Birliği'ne girmemize neden oldu. ... Bu tür teklifler veya anlaşmalar, Avrupa güvenliğinin bölünmezliği ilkesinin ihlalidir. Ayrılmazlık ve kişinin kendi güvenlik önlemlerini seçme hakkı ve kendi savunma düzenlemeleri, yeni Avrupa güvenlik mimarisinin ilk savlarıdır ve Letonya bunlara bağlı kalacaktır. ... İyi komşular olmak istiyoruz ve Rusya'dan iyi komşuluklar bekliyoruz. İyi bir komşu olmanın uzun süreli alışkanlığı, tarih ve imza ile yapılan garantiden daha iyi bir güvenlidir. İşbirliği vaatleri değil, işbirliği alışkanlıklarına ihtiyacımız var.

Her ne kadar Rusya, Baltık ülkelerine yaklaşma umudu gütmüş ise de NATO tarafından dönüşüm sürecindeki eski doğu bloğu ülkelerine yönelik açık kapı politikasına yapılan vurgu, Letonya'nın NATO'yla, dolayısıyla Batıyla entegrasyonunu tamamlama konusunda motive olduğu unsurların başında gelmiştir. Nitekim 1999 Washington Zirvesi ile Letonya ÜEP'ye dâhil olmuş, bu doğrultuda bir taraftan NATO'dan gerekli ek danışma, yardım ve pratik destek sağlanırken, aynı zamanda ülke siyasi, ekonomik ve askeri olarak kendisini üyelik için hazır hale getirme gayretine girmiştir. Bu arada 1996'dan itibaren Letonyalı askerlerin, NATO tarafından yönetilen Bosna-Hersek'teki operasyona ilk kez katılmalarının ardından Letonya, Balkanlar, Irak ve Afganistan'daki tüm NATO operasyonlarına dâhil olmuştur. (Global Security, 2019) Bu birliktelik Letonya'nın askeri kapasitesinin NATO standartlarına yükselmesinde istikrarlı bir şekilde katkıda bulunmuştur.

Letonya çok geçmeden üyelik için yapmış olduğu hazırlıkların karşılığını kısa sürede somut bir şekilde almıştır. 2002 yılında düzenlenen Prag Zirvesi, Letonya'nın üyeliği için çok büyük bir önem arz etmiştir. Prag Zirvesi ile birlikte Letonya katılım müzakerelerine başlamak için davet edilmiş olup, bu, Letonya'nın 2004 yılında gerçekleşecek NATO üyesi devlet olma yolundaki son aşamasının başlangıcı olmuştur. İki taraf arasındaki müzakerelerin hızlı bir şekilde tamamlanması sonucu Letonya 29 Mart 2004 tarihinde resmen NATO üyesi olmuştur. Bağımsızlığını 1990'lı yılların hemen başında kazandığında, savunmaya yönelik bütçe, donanım ve kurumsal yapı gibi asgari zorunluluklardan yoksun olan Letonya, NATO üyeliği hedefi doğrultusunda savunma ve güvenlik önlemlerine ilişkin yapmış olduğu yapısal ve mevzuatsal reformlar sonucunda, NATO'nun savunma kabiliyetini geliştirme yönergelerinin de etkisiyle istikrarlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Bu sayede Baltık coğrafyasının merkezinde bulunan Riga'nın güvenliğinin uluslararası işbirliği sonucu güvence altına alınması hem Letonya özelinde hem de Baltık genelinde savunma adına atılmış dev bir adım olmuştur.

5. SONUÇ

Baltık üçlüsü arasında yer alan Letonya son derece sınırlı imkânlarla sahip olmuştur. Bunun yanında coğrafi konumunun büyük devletlerin ilgi alanında olması Letonya topraklarının mücadele sahası olmasına yol açmıştır. Özellikle Alman ve Rus ilgisi Ortaçağ'dan itibaren bölgede kendisini göstermiştir. Leton halkı ise büyük güçlerin mücadeleleri gölgesinde ancak XIX. yüzyıldan itibaren ulusal kimliğini tamamlama fırsatını yakalamıştır. Ulusal kimliğin tamamlanması sonrasında Leton halkı ilk defa bağımsızlığı tecrübe etmiştir. Bunun sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası Letonya tam bağımsız aktör olarak dış politikada da tarafsız bir siyaset izlemiştir. Ancak bu süreç fazla uzun sürmemiş Alman ve Rus tahakkümü yeniden kendisini göstermiştir. Soğuk Savaş şartları Letonya'nın Sovyet bloğu içerisinde yer almasına neden olmuştur. Sovyet süreci sancılı geçmişse de Soğuk Savaş sonrası dönemde Leton halkı bağımsızlığı yeniden elde etmeyi başarmıştır.

Avrupa kıtasında bağımsızlığını elde eden diğer birçok devlet gibi Letonya da gerek iç gerekse dış politikasını yeniden belirleme gereği duymuştur. Dış politikada Batı eksenli politika Leton halkı için yeni bir tecrübe olarak kabul görmüş ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır. Bunun için AB ve NATO gibi örgütler hedefe konulan başlıca örgüt olmuşlardır. Özellikle Vaira Vike-Freiberga döneminde Letonya ciddi adımlar atmayı başarmış ve bunun karşılığını da 2004 yılında eş zamanlı olarak NATO ve AB üyeliğini elde ederek almıştır. Bu durum Letonya'ya atacağı adımlarda siyasi, ekonomik ve askeri olarak kolektif bir sorumluluk kattığı gibi aynı zamanda da kolektif güvence sunmuş ve Letonya'nın dış politikadaki öz güvenini artırıcı unsur olmuştur.

KAYNAKÇA

Broek, M., Brujin, L., Dautoviç, E., Dubelaar, W., Felix, N., Goll, D., . . . Vennik, J. (2012). Latvia And The European Union : Country Report Series V. Amsterdam: European Policy Studies-Institute of Culture and History University of Amsterdam.

- Çaşın, M., Yalçın, C., & Asal, U. (2017). Rusya'nın Baltık Ülkeleri Dış Politikası: İşbirliği mi Anlaşmazlık mı? Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Centrālā Statistika Pārvalde. (2018, 11 28). <https://www.csb.gov.lv/en> adresinden alındı
- Council of the European Union. (2018, 12 05). European Council Meeting in Laeken 14 and 15 December 2001. <https://www.refworld.org/docid/3ef2ceb44.html> adresinden alındı
- Deksnis, E., & Jundzis, T. (2015). Restoration of Sovereignty and Independence of the Republic of Latvia 1986-1994. Riga: Baltic Centre For Strategic Studies.
- Encyclopedia Britannica. (tarih yok). History of Latvia. <https://www.britannica.com/place/Latvia/History#ref277448> adresinden alındı
- Global Security. (2019, 02 06). Letonya-NATO Üyeliği. <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/lv-nato.htm> adresinden alındı
- Iwaskiw, W. R. (1996). Estonia, Latvia And Lithuania Country Studies. Washington: Library Of Congress.
- Kavalalı, M. (2005). Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Krata, P. (tarih yok). Türkiye-Baltık Devletleri İlişkileri : Dünden Bugüne. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lokmanis, A. (2004). From Independence To Alliance: NATO Impact On Latvian Security Environment In The Post Cold War Era. Naval Postgraduate School.
- Muiznieks, N. (2006). Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions. Riga: Latvijas Universitate.
- Nollendorfs, V. (2005). Sovietization of Latvia 1944-1991, The Hidden and Forbidden History of Latvia Under Soviet and Nazi Occupations 1940-1991. Riga: Institute of the History of Latvia.
- North Atlantic Treaty Organization Public Diplomacy Division. (2019, 02 01). A Short History of NATO. https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120412_shorthistory_en.pdf adresinden alındı
- Peterson Institute for International Economics. (2018, 10 01). Latvia's Post-Soviet Transition. https://piie.com/publications/chapters_preview/6024/01iie6024.pdf adresinden alındı
- Schwabe , A. (1949). The Story Of Latvia. Stockholm: NLF.
- Supule, I. (2018, 12 25). The Referandum on Latvia's Accession to the European Union: Analysis and Conclusions. http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Supule_2004.pdf adresinden alındı
- Tezcan, E., Aras, İ., & Günar, A. (2015). Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi AB36 Mümkün Mü? İstanbul: Sentez Yayınları.
- The Latvian Institute. (tarih yok). From Tribe To Nation: A Brief History of Latvia. http://www.eiro.lv/files/upload/files/04%2005%20LI_brosura%20vesture%2012.04%20EN.pdf adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2018, 11 30). Baltık Denizi Devletleri Konseyi. <http://www.mfa.gov.tr/baltik-denizi-devletleri-konseyi.tr.mfa> adresinden alındı